

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.9>*Н. О. Опанасенко*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЮРИСТІВ-ПРАВООХОРОНЦІВ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Професійна правосвідомість як система відображення правової дійсності та особливий вид суспільної свідомості є необхідною умовою ефективного використання законодавства, застосування норм права та професіоналізму посадових осіб у сфері юридичної діяльності. У такому контексті правосвідомість юристів-правоохоронців розуміється як своєрідний інтелектуальний інструмент та одночасно гарантія неухильного дотримання законності та правопорядку, забезпечення охорони прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави від протиправних посягань. Водночас, розвитку високого рівня професійної правосвідомості перешкоджають численні випадки її деформації, що, своєю чергою, призводить до відступу від нормативів правової культури та неминуче тягне за собою негативні зміни сприйняття права як культурної та соціальної цінності загалом. У зв'язку з цим актуальним та своєчасним залишається питання формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців, що має свої відмінні особливості, зумовлені специфікою тих завдань та функціональних обов'язків, які вони виконують при реалізації правоохоронної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню й аналізу феномену правосвідомості, особливостей процесу формування професійної культури юриста у філософсько-правовому вимірі присвятили увагу такі вітчизняні науковці, як: С.Г. Бащук, Н.І. Бровко, О.М. Броневицька, Р.Ф. Гринюк, Н.Л. Гранат, Д.О. Єрмоленко, Ю.Ю. Калиновський, Г.П. Клімова, А.Ф. Крижановський, А.І. Луцький, Л.О. Макаренко, О.В. Макарова, В.В. Мухін, В.Г. Нестеренко, С.П. Погребняк, Х.Б. Романів, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, В.І. Темченко, О.С. Федорчук, М.Й. Штангрет та багато інших дослідників.

Метою цієї статті є аналіз шляхів та основних методологічних підходів до формування професійної правової свідомості та правової культури юристів-правоохоронців; дослідження ролі та особливостей правосвідомості майбутніх фахівців, що обумовлюються специфічністю вирішення професійних завдань, пов'язаних з реалізацією правоохоронної функції.

Виклад основного матеріалу. Питання формування, розвитку та трансформації правосвідомості має давню історію вивчення в українській правовій доктрині. Вона досліджується як філософсько-правова категорія, предмет теоретико-правового, філософського і психологічного аналізу та кваліфікується як одна з форм суспільної свідомості, суб'єктивний образ правового світу, його копія, яка ніколи не збігається з оригіналом [1, с. 345; 2, с. 93]. Натомість правосвідомість юриста, як зазначають дослідники, відрізняється не просто стійким позитивним ставленням до права і практики його застосування, а узгодженістю з правовими припи-

сами, розумінням корисності, необхідності і справедливості застосування правових норм, звичкою дотримуватися встановлених законодавцем правил поведінки. Особливості правосвідомості виражаються також у професійному розсуді, який може бути джерелом пропозицій по вдосконаленню правового регулювання. Характеризуючи більш ширше професійну свідомість юриста-практика науковці наголошують, що правосвідомість виступає в якості посередника між нормою, яка встановлює модель належної чи забороненої поведінки, і конкретним актом поведінки. Норми права поза правових відносин, в яких вони беруть участь, являють собою лише юридичні можливості. Соціальною реальністю, поведінкою особи, виразом державної волі вони стають лише після того, як в процес реалізації даних норм включається необхідний елемент – правосвідомість юриста [3].

У науковій літературі можна знайти різні підходи до розуміння сутності професійної правосвідомості, які доповнюють один одного для більш цілісного вивчення цього складного явища правової дійсності [4, с. 14; 5, с. 6; 6, с. 14–15]. Враховуючи думки науковців зазначимо, що під професійною правосвідомістю, на нашу думку, слід розуміти систематизовані правові знання, переконання, моральні ідеали та уявлення, що поєднуються у систему певних особистісних та професійних орієнтацій та установок, які виробляються у процесі осмислення права та формують безпосереднє ставлення до нього. Отже, професійна правова свідомість детермінується нормами права, передбачає більш високий рівень правових знань на відміну від повсякденної правосвідомості, а її основою є не лише наявність юридичної освіти та безпосереднього досвіду практичної юридичної діяльності правника, а й психологічна складова професійної підготовленості, що включає в себе формування та розвиток морально-психологічних якостей, навичок та звичок, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, вміння здійснювати правильний моральний вибір, не піддаватися спокусам, що ведуть до порушень законності та службового обов'язку, корупційних зловживань.

Основна особливість професійної правосвідомості юристів-правоохоронців обумовлюється специфічністю вирішення завдань, пов'язаних з реалізацією правоохоронної функції. Правоохоронна діяльність має владний і водночас нормативний характер, який передбачає виконання посадових функцій від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, згідно правил, норм чи стандартів, які встановлюються у відповідних законодавчих чи регулюючих документах. Вона також характеризується й низкою інших специфічних ознак: може здійснюватися за допомогою застосування лише законних заходів впливу до правопорушників у встановленій та чітко регламентованій формі; спрямовується на забезпечення безпеки, правопорядку та законності, охорону та захист прав та інтересів громадян, законних інтересів суспільства та держави; рішення про застосування або незастосування юридичних заходів впливу приймаються спеціально уповноваженими особами, які перебувають на службі у правоохоронних органах та мають спеціальну, найчастіше юридичну підготовку.

Значну роль у формуванні правосвідомості майбутніх правників відіграє юридична освіта, у процесі якої відбувається систематизація усіх знань про право, вироблення професійних навичок аналізу юридичних явищ та роботи з норматив-

ним матеріалом. І.Г. Кириченко слушно зазначає, що роль правових знань у формуванні професійної культури майбутнього юриста визначається так, що вони є основою, на якій ґрунтуються правові погляди, уявлення, переконання, визначаються спрямованість та установки поведінки. Правові знання надають можливість юристам сформувати правильні правові переконання, правове мислення, правові установки, які не суперечать закону й допомагають обрати відповідний варіант поведінки. Адже юрист повинен не лише володіти знаннями окремих юридичних норм, а й проявляти широку правознавчу освіченість, розуміти характерні тенденції та закономірності еволюції і збагачення законотворчої практики суспільства. Це важливо тому, що саме такий рівень і характер юридичної освіти може спонукати правозахисників не лише до відповідального, а й, насамперед, шанобливого ставлення до правових цінностей у житті людини [7, с. 18].

Навчання юристів-правоохоронців передбачає підготовку фахівців з вирішенням стратегічних завдань насамперед в забезпеченні правопорядку, цивільної безпеки, відновленні порушених прав, свобод і законних інтересів, встановленні, гарантуванні та охорони режиму непорушності суспільних відносин тощо, що безумовно вимагає вироблення у майбутніх практичних працівників прогресивного юридичного світогляду, найвищого рівня правової культури, прищеплення розуміння та поважного ставлення до правових явищ, вміння грамотно застосовувати їх під час розв'язання складних спеціалізованих задач правоохоронної діяльності. Відтак, роль правосвідомості правоохоронців полягає в тому, що вона виступає ціннісною установкою, орієнтованою на правомірну поведінку, своєрідним ідейно-моральним вимірником професіоналізму діяльності посадових осіб правоохоронних органів, і, насамкінець, інтелектуальним інструментарієм найбільш ефективного використання законодавства та застосування норм права при реалізації правоохоронної функції держави. У цьому аспекті можемо говорити, що якість та ефективність виконання юристами-правоохоронцями функціональних обов'язків, які діють від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, впливають на суспільну правосвідомість та правову культуру суспільства, ставлення громадськості до закону та правових явищ, значно зміцнюючи позиції правової держави на міжнародній арені, створюють позитивний імідж та престиж галузевої підсистеми державного управління у цілому.

Тож набуття юристом-правоохоронцем нормативних правових знань має значення насамперед для правильного тлумачення ним норм права, прийняття усвідомленого рішення у фаховій діяльності, чіткого розуміння своїх функцій у забезпеченні прав, свобод та законних інтересів громадян, суспільства і держави. Відповідні юридичні знання та правові установки, які формуються через правову освіту, свідчать про рівень професійної культури майбутнього фахівця, якими він повинен керуватись під час виконання покладених обов'язків в цілях забезпечення безпеки, правопорядку та законності, характеризують правову поведінку правоохоронця, законність його дій. Саме тому формування професійної правосвідомості юриста-правоохоронця як складової процесу підготовки спеціаліста для успішного початку професійної діяльності є найважливішим завданням системи вищої юридичної освіти.

Слід погодитися з науковцями, які наголошують, що ставлення здобувачів вищої освіти до обраної спеціальності багато в чому визначається характером навчально-виховного процесу, який моделює майбутнє професійної діяльності. Для усвідомлення перспектив майбутньої фахової діяльності необхідне створення психолого-педагогічних умов, які зумовлюють специфічні особливості організації змісту професійного навчання [8, с. 100]. Передусім, до таких умов, на нашу думку, слід віднести: розробку нових затребуваних освітніх програм та забезпечення при цьому високого рівня педагогічної компетентності викладачів, необхідного для виконання функцій навчання та виховання майбутніх правників; формування ефективної системи управління освітнім процесом, постійного моніторингу та контролю всіх чинників, що впливають на забезпечення високої якості освіти, повного матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу та науково-методичної діяльності закладу вищої освіти; активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів та курсантів за допомогою комплексного використання інтерактивних методів навчання та інноваційних технологій, різноманітних форм, засобів і концепцій навчання з орієнтацією на всебічний розвиток особистості правоохоронця, формування та підтримання у нього позитивних навчальних мотивів, мотивації саморозвитку та професійного вдосконалення; створення сприятливої атмосфери і соціально-психологічного клімату у навчальному колективі, організацію конструктивної педагогічної взаємодії з урахуванням індивідуального підходу та особливостей кожного учня для його успішного навчання та розвитку.

Формування правосвідомості юристів відбувається паралельно з розвитком їх особистості, що включає розширення знань, пізнавальних процесів, підвищення рівня культурної освіченості та світоглядних позицій [9, с. 18; 10, с. 12]. Правова культура юриста є концентрованим виразом професійної культури юриста, її серцевиною. Цей особливий рівень правової культури формується завдяки безпосередньому, щоденному зіткненню з правовими явищами, що має місце під час виконання юристами своїх професійних обов'язків. При цьому, при допущенні до юридичної професії слід урахувувати не лише знання та інтелектуальні здібності претендентів, а й з не меншою увагою ставитися до їх вірності праву, етичних принципів, послідовності та розважливості, здібності ухвалювати розумні рішення [11, с. 184–187].

Отже, правова культура юриста як важлива складова його професійної культури формується та розвивається на тлі правосвідомості, що виявляється у єдності правових знань, оцінок, поведінки. Високий рівень правової культури передбачає свідоме дотримання норм права, належний ступінь глибини правового мислення, професійно-правову майстерність у сфері юридичної діяльності, а також відповідні морально-етичні цінності особистості, які виступають у якості домінуючого мотиву свідомої діяльності представника юридичної професії, дають йому змогу визначати власну лінію поведінки відповідно до соціального ідеалу, загального суспільного інтересу. Поряд із цим, правова культура юриста-правоохоронця знаходить своє вираження у стані юридичної практики, насамперед діяльності правоохоронних органів, зміцненні режиму законності і правопорядку при дотриманні необхідної пропорційності між цілями професійної діяльності і засобами, що слугують їх досягненню.

Наступним суттєвим фактором у формуванні та розвитку професійної правосвідомості є правове виховання юриста. На думку С.С. Сливки та П.Д. Біленчука, правове виховання юристів істотно знижує рівень соціального конформізму, сліпого наслідування чужих поглядів, бездумного виконання вказівок «згори». Через правове виховання найбільш повно сприймається моральна мета суспільства, яка впливає на внутрішній імператив службового обов'язку та деонтологічну правосвідомість. При регулярному вивченні майбутніми правниками права ширше розвиваються деонтологічні принципи правосвідомості, зрозумілішими стають її функції, що застерігає юриста від звертання до лише практичного рівня правосвідомості [12, с. 123–124].

Так, виховання правоохоронців як цілеспрямований та організований процес спрямовується на реалізацію функцій формування певних аспектів розвитку особистості, високого рівня правової культури, а також психологічної підготовки до виконання професійних службових обов'язків за будь-яких умов, в тому числі тих, що супроводжуються небезпекою і ризиком для життя і здоров'я та фактором раптовості. Його ефективність залежить від відповідності мети і завдань виховної роботи та організації дій по їх реалізації, якості самого виховного впливу. Для формування правосвідомості юристів-правоохоронців важливого значення набувають виховання та розвиток у них професійно-ціннісних орієнтацій, правових переконань та настанов, зокрема, неухильного дотримання законності, більш високого рівня оцінки права та забезпеченого ним правопорядку, правового уявлення про справедливість як одного з основоположних принципів права, виховання позитивної мотивації до служби, спрямованості на постійне самовдосконалення і саморозвиток, сумлінності та активності у вирішенні практичних завдань. Всі ці професійні цінності правосвідомості дозволяють правоохоронцю правильно орієнтуватися у складній ситуації при вирішенні юридичних конфліктів та є одним із критеріїв досягнення ним професіоналізму.

Ще одна ключова особливість формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців виявляється у тому, що теоретичні знання та практичні навички завжди тісно пов'язані та переплітаються. Як слушно відзначає Л.О. Макаренко, правосвідомість є практичним складником права, оскільки вона включається в процес створення й функціонування права в суспільстві правовою діяльністю суб'єктів, тобто реалізується в правовому процесі як суб'єктивний аспект правової діяльності. Лише в реалізації правосуб'єктності об'єктивно виявляється якість правосвідомості конкретного суб'єкта права, її дійсний зміст для сприйняття його всіма іншими суб'єктами. Правова практика є критерієм істинності не тільки правових знань, а й ціннісних оцінок кожною людиною правової дійсності – тих знань та оцінок, якими «заповнена» її правова свідомість [13, с. 290].

Юридична практика виконує інтегруючу роль в правовій системі, виступає сполучною ланкою правових знань та практичних рішень, вона слугує своєрідним «індикатором» ефективності системи чинного законодавства, загалом робить значний вплив на формування та розвиток правової ідеології як одного з важливих інструментів розвитку та функціонування правової держави та громадянського суспільства. Маючи активний прояв в практичній діяльності, правосвідомість відо-

бражує розуміння реальних можливостей та завдань правової системи, зумовлених її природою та напрямів подальшого вдосконалення її окремих елементів. Водночас, юридична практика, яка не відповідає своїм цілям, формує спотворену правосвідомість, яка, своєю чергою, вже не може характеризуватись досконалим знанням правових норм, що регулюють практичну юридичну складову діяльності та певні юридичні процедури. Професійна правосвідомість може бути сформована конкретною юридичною практикою, що спрямовується на набуття професійних навичок і вмінь, отримання інформації про чинне законодавство та специфіку його застосування в умовах безпосередньої юридичної діяльності, тобто у практичній реалізації.

Висновки. Таким чином, важливою основою професійної компетентності юристів-правоохоронців є розвинена професійна правосвідомість, що зумовлює підвищене значення її формування насамперед за допомогою комплексного підходу в процесі організації освітнього процесу та підготовки майбутніх фахівців у сфері права. Вона виступає необхідним засобом їх ефективної практичної діяльності, спрямованої на зміцнення законності і правопорядку, забезпечення захисту безпеки людини, суспільства і держави при реалізації правоохоронної функції. Від рівня професійної правосвідомості юриста-практика залежить стан суспільної правосвідомості та правової культури суспільства, визнання цінності права у практичному житті соціуму, насамкінець, авторитет правоохоронних органів у суспільстві та вектор подальшого правового розвитку держави.

Література

1. Базарник М.В. Сучасний стан досліджень професійної правосвідомості судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип. 29. С. 344–350.
2. Скакун О.Ф. Правосвідомість у правовій системі України: еволюційні особливості, професійний та регіональний вимір. *Право України*. 2013. № 1. С. 93–116.
3. Калужний Р. Формування правосвідомості юристів в сучасних умовах освітніх змін. *Правова освіта в Україні: еволюція, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 27 квітня 2017 р.). Київ, 2017. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/32549> (Дата звернення: 23.05.2024).
4. Єрмоленко Д.О. Загальнотеоретична характеристика професійної правосвідомості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15. Т.1. С. 13–15.
5. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.
6. Луцький А.І. Вплив правової ідеології на правосвідомість юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія: Право*. 2016. №2 (14). С. 10–16.
7. Кириченко І. Г. Освіта МВС: закономірності формування та перспективи розвитку. *Іменем закону*. 2012. № 15. С. 15–20.
8. Федорчук О.С. Формування у майбутніх правознавців навичок професійного застосування інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 258 с.
9. Гончаров А.В., Гончаров М.В. Розвиток правової свідомості студентів юридичного профілю. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81: ч. 1. С. 16–19.
10. Годун Н. Ю. Правова культура: дефініція поняття. *Наше право*. 2015. № 1. С. 11–15.
11. Юридична деонтологія : підручник / С.П. Погребняк, О.О. Уварова, Г.О. Христова та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 248 с.
12. Біленчук П.Д., Сливка С.С. Правова деонтологія / За ред. акад. П.Д. Біленчка. Київ : АТКА, 1999. 320 с.
13. Макаренко Л.О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 441 с.

Анотація

Опанасенко Н. О. Актуальні питання формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців: філософсько-правовий аспект. – Стаття.

У даній статті досліджуються особливості та шляхи формування професійної правосвідомості та правової культури майбутніх фахівців – юристів-правоохоронців, що обумовлюються специфічністю вирішення професійних завдань, пов'язаних з реалізацією правоохоронної функції. Актуальність вказаної теми обумовлена тим, що розвитку високого рівня професійної правосвідомості перешкоджають численні випадки її деформації, що, своєю чергою, призводить до відступу від нормативів правової культури та неминуче тягне за собою негативні зміни сприйняття права як культурної та соціальної цінності загалом. Поряд із цим, питання формування та розвитку професійної правосвідомості правоохоронців мають свої відмінні особливості, зумовлені специфікою тих завдань та функціональних обов'язків, які вони виконують при реалізації правоохоронної функції держави. Навчання юристів-правоохоронців передбачає підготовку фахівців з вирішенням стратегічних завдань насамперед в забезпеченні правопорядку, цивільної безпеки, відновленні порушених прав, свобод і законних інтересів, встановленні, гарантуванні та охорони режиму непорушності суспільних відносин тощо, що безумовно вимагає вироблення у майбутніх практичних працівників прогресивного юридичного світогляду, найвищого рівня правової культури, прищеплення розуміння та поважного ставлення до правових явищ, вміння грамотно застосовувати їх під час розв'язання складних спеціалізованих задач правоохоронної діяльності. Професійна правова свідомість детермінується нормами права, передбачає більш високий рівень правових знань на відміну від повсякденної правосвідомості, а її основою є не лише наявність юридичної освіти та безпосереднього досвіду практичної юридичної діяльності правника, а й психологічна складова професійної підготовленості. Автор підкреслює, що правова культура юриста-правоохоронця знаходить своє вираження у стані юридичної практики, насамперед діяльності правоохоронних органів, зміцненні режиму законності і правопорядку при дотриманні необхідної пропорційності між цілями професійної діяльності і засобами, що слугують їх досягненню.

Ключові слова: свідомість, правові установки, професійно-ціннісні орієнтири, професійна правосвідомість, правова культура, правоохоронна діяльність.

Summary

Opanasenko N. O. Actual issues of formation of professional legal awareness of law enforcement lawyers: philosophical and legal aspect. – Article.

This article examines the peculiarities and ways of forming the professional legal awareness and legal culture of future specialists - law enforcement lawyers, which are determined by the specificity of solving professional tasks related to the implementation of the law enforcement function. The relevance of this topic is due to the fact that the development of a high level of professional legal awareness is hindered by numerous cases of its deformation, which, in turn, leads to a departure from the norms of legal culture and inevitably entails negative changes in the perception of law as a cultural and social value in general. Along with this, the issues of formation and development of the professional legal awareness of law enforcement officers have their own distinctive features, determined by the specifics of the tasks and functional duties that they perform in the implementation of the law enforcement function of the state. The training of law enforcement lawyers involves the training of specialists to solve strategic tasks, primarily in ensuring law and order, civil security, restoring violated rights, freedoms and legitimate interests, establishing, guaranteeing and protecting the regime of inviolability of social relations, etc., which definitely requires the development of a progressive legal worldview in future practical workers, the highest level of legal culture, instilling understanding and respectful attitude to legal phenomena, the ability to competently apply them when solving complex specialized tasks of law enforcement. Professional legal awareness is determined by the norms of law, implies a higher level of legal knowledge in contrast to everyday legal awareness, and its basis is not only the presence of legal education and direct experience of practical legal activity of a lawyer, but also the psychological component of professional preparation. The author emphasizes that the legal culture of a lawyer-law enforcement officer finds its expression in the state of legal practice, primarily the activities of law enforcement agencies, strengthening the regime of legality and law and order while observing the necessary proportionality between the goals of professional activity and the means that serve to achieve them.

Keywords: consciousness, legal attitudes, professional value orientations, professional legal awareness, legal culture, law enforcement activities.